

משלמי־מסים או גובי־מסים (לבעיית ה־"ל" באוסטרקאות־שומרון)

מאת

י. ידין

אוסטרקאות־שומרון עוררו בצדק — מאז גילויים על־ידי ג. א. רייסנר ב־1910¹) — את תשומת־לבם של ארכיאולוגים, אפיגרפיסטים והיסטוריונים²). אף־על־פי שכתובותיהם קצרות ביותר מפיצות הן אור חשוב על על הידיעות המועטות שברשותנו בעניין "הכתב, הכתיב, השמות הפרטיים, הטופוגרפיה, הדת, השיטה המנהלית וחלוקת השבטים"³) באותה תקופה בממלכת־ישראל הצפונית.

מן הראוי לציין, שלמרות חילוקי־הדעות בין החוקרים לגבי התקופה והרקע⁴) של האוסטרקאות קיימת אחדות־דעות כמעט גמורה בכל הנוגע למשמעותה של הנוסחה הבסיסית, הכתובה ברוב האוסטרקאות: "בשת × מ(שם מקום) ל(לשם איש) נבל ין ישן (נבל שמן רחץ)". כך, למשל, נוהגים לתרגם את האוסטרקון 18: "בשת העשרת מחצרת לגדיו נבל שמן רחץ" במלים: "In the tenth year. From Hazeroth to Gaddiyau. A jar of fine oil"⁵) כלומר, נבל שמן רחץ נשלח מחצרת אל גדיו.

באשר לכתובות הארוכות יותר, שבהן נזכרים שמות נוספים לאחר השם

1) *Harvard Excavations at Samaria*, 1908—1910, Vol. I text, Camb-ridge, Harvard University Press, 1924, pp. 227 ff.

2) לביבליוגרפיה ראה D. Diringer, *Le Iscrizioni Antico-Ebraiche Palestinesi* פירנצה 1934, עמ' 27 ואילך. S. Moscati, *L'Epigrafia Ebraica Antica*, רומא, 1951, עמ' 27 ואילך. ו. פ. אולברייט אצל פריצ'ארד: *Ancient Near Eastern Texts*, פרינסטון, 1955, עמ' 321.

3) אולברייט, שם (למעלה הערה 2), עמ' 321.

4) ב. מייזלר (מזר): *The Historical Background of the Samaria Ostraca*, JPOS, 21, 1948, pp. 117 ff.

5) למשל, אולברייט, (למעלה הערה 2) עמ' 321; או ג. ה. טור־סיני, תעודות לכיש, ירושלים, 1940, עמ' 22.

הראשון שאליו הוצמדה התחילית 'ל', הרי הובנו אלה, בדרך כלל, כשמות של השולחים או כיוצא בהם. גישה זו מבוססת בעיקרה על החרסים מס. 1—2, שבהם מופיעים סימנים שונים של מספרים ליד השמות. מתוך פירוש זה של הנוסחה הבסיסית (נוסף על העובדה, שכל החרסים נמצאו בתחומי ארמון המלך) נבעה בהכרח המסקנה, שהדברים נכתבו לאנשים שלשמם היתה צמודה התחילית 'ל', שלא היו אלא פקיד־המלך, שלהם נועדו המשלוחים, או גובי־מס אחראים למחוזות מסוימים. פירוש זה כרוך בכמה קשיים, שכן מתוכו יוצא, שבשנה מסוימת (למשל, השנה, שמקובל לראותה כשנת 15 א⁵) היו, לפחות, שמונה⁶ פקידים (אשא, חלץ, אחמא, ידעיו, חנו, גמר, נמשי, בדיו) — בעלי דרגה שווה — או גובי־מס אחראים לאזור הקטן, שכלל את מקומותיהם של השולחים⁷. יתר על כן: אם אמנם השמות בעלי התחילית 'ל' הם שמות האנשים, אליהם נשלחו המוצרים (בין אם פקידים הם או גובי־מס), הרי מוזר הוא, שבמקרים מסוימים היו אחראים כמה פקידים לאותו אזור באותה שנה. למשל, בשנה, שמקובל לציין כשנת 15 א⁵), קיבל "חלץ" את המשלוח מאת אזור שמידע (מספרים 30, 31, 32, 33, 34, 35), בעוד שבחרסים מס. 37, 38, ו־39 (מאותה שנה) נאמר, שהמשלוחים של שמידע נועדו לאחמא.

לא פחות תמוהה העובדה, שמתוך כמה אוסטרקאות ניתן ללמוד, שהמשלוח נועד לשני פקידים או גובי־מס בעת ובעונה אחת. למשל, על האוסטרקון מס. 3 כתוב:

בשת העשרת ל[אחמ]

א משמידע נבל [ין י]

שן לבעלא.....

כלומר, הדברים היו מכוונים ל"אחמא" וגם ל"בעלא". בדומה לכך נאמר באוסטרקון מס. 13, שהמשלוח נועד לשמריו ולאשא:

5א) על משמעותם של מספרים אלה ועל תקופת אוסטרקאות־שומרון — ר' מאמרי (שיופיע בקרוב) ב־*Scripta Hierosolymitana* VI, 1959.

6) ר' דירינגר, שם (הערה 2 למעלה), עמ' 62—63. על שמות־כביכול, כגון חלץ [בן] גדיו וכדומה — ר' להלן הערה 13.

7) כפי שהוכח בצורה משכנעת על־ידי מור, שם (למעלה הערה 4).

בשת העשרת מאבע

זר לשמריו נבל

ין ישן לאשא

מהתל.....

כן נזכרים באוסטרקון מס. 50 שני שמות בעלי תחילית 'ל': "לאביו" ו"לגמר". אך בעיקר קשה לקבל את הפירוש של הנוסחה הבסיסית כמאת... אל'... לאור העובדה, שבאפוגרפיה העברית הקדומה אין למצוא — לפי מיטב ידיעתי — אף מקרה אחד, שבו מציינת התחילית 'ל' צמידות לשם-עצם פרטי, "אל". 'ל' זו משמעותה בכל המקרים: של, שייך ל, והוא 'ל' הקניין. הוא הדין בחותמות הפרטיות, בחותמות "למלך" הנודעות וכיוצא בהן (א').

לעומת זה צוינה אותה עובדה בנוסחה הפשוטה במכתבי לכיש — שבהם ודאי נכתבו הדברים ליאוש — על-ידי מלת היחס "אל".

על-סמך זה הנני מציע לפרש את ה'ל' שבאוסטרקאות שומרון בצורה דומה (8). כך, למשל, תהיה משמעותו של האוסטרקון הטיפוסי מס. 18 ("בשת העשרת מחצרת לגדיו נבל שמן רחץ): בשת העשרת מחצרת. של גדיו. נבל שמן רחץ.

פירוש זה מחייב, כמובן, גישה חדשה לאוסטרקאות. בהתאם לכך מסתבר, ראשית, שאנשים כגדיו, חלץ, שמריו וכו' לא היו פקידים או גובים, אלא בעלי אחוזות גדולות, כלומר, בעלי היין, או השמן, ששלחו את מוצריהם אל בית המלך; ושנית, אחוזות אלו לא התרכזו במחוז אחד דווקא (כפי שמשמע מתוך ציון מקומות שונים, הקשורים באותם בעלים (9); ולאמתו של דבר היו בכל מחוז או אזור כמה בעלי אחוזות, שיינותיהם או שמניהם

(א7) כך דומני יש לפרש אף את הכתוב באוסטרקון מתל קסילה: "זהב אפר לבית חרן", כלומר הזהב שייך לבית חרן.

(8) מעניין לציין, שכבר אולברייט עמד על כך במחקרו המעמיק *The Administrative Divisions of Israel and Judah, JPOS, 5, 1925, pp. 17 ff.* (עמ' 42), שאין לייחס ל"ל" באוסטרקאות-שומרון את המשמעות של 'אל'; אך מאחר שראה בשמות האנשים, ש'ל' תחילית צמודה להם, גובי-מס — תרגם את הנוסחה כך: "מ(שם מקום). אחריותו של (שם גובה המס). לזכות (שם) האיש או האנשים, שמהם קיבל הגובה את המס — בין אם פקידים מקומיים הם או גובים כפריים)". בזמן מאוחר יותר חזר בו אולברייט מפירוש זה של ה'ל' וקיבל את הפירוש הרגיל במשמעות 'אל', כפי שמעידים תרגומיו המאוחרים יותר של האוסטרקאות ור' למעלה הערה 2.

נשלחו לבית המלך⁹) (היינו, שמשלוחים מאזור שמידע נשלחו מחלץ ואחמא בעת ובעונה אחת). העובדה, ששמותיהם של בעלים מסוימים נזכרים תמיד ראשונה מעידה אולי על כך, שהיו אלה בעלי אחוזות גדולות או ראשי משפחות, בעוד שהאחרים היו אריסים, שותפים או דומיהם.

אם גרסה זו נכונה היא, הרי היו האוסטרקאות תעודות ציון או רשימות, שנרשמו על ידי פקידי הארמון עם קבלת המשלוחים, תוך התבססות על הודעות שבעל-פה, שנמסרו על-ידי מביאי המשלוחים, או על אינפורמציה חרותה על הכדים עצמם בדבר מקורם וכו'.

אישור בלתי-צפוי לפירוש הנ"ל של חרסי שומרון יש למצוא, לדעתי, אף בתגליות רבות-העניין של פריצ'ארד בגבעון¹⁰). דומני, שהכתובות החרותות על גבי הידיעות של כד־היין, שנמצאו שם — שקריאתן תוקנה לא מזמן על-ידי אביגד¹¹) — מכילות נוסחה דומה מאוד לזו של חרסי שומרון, בהבדל אחד, שאין אלה אוסטרקאות, אלא כתובות חרותות על-גבי ידיעות של כלים שלמים¹²). הבולטת שבהן היא הכתובת מס. 51: "גבען לגדד לחננ[יהו]" קל להעביר את הנוסח של כתובת זו לנוסח הקבלות הכתובות על אוסטרקאות שומרון: בשת... מגבען לגדד לחנניהו. יתר על כן: בכתובות השכיחות ביותר, שמספרן 19, בא השם "גדד" אחרי "גבעון" ולפני שם נוסף (למשל, עזריה או אמריה) או שמות נוספים, כגון במס. 32 (חנניהו, נרא), או אפילו רשימת שמות, ללא "גדד", למשל, במס. 21 (נרא, חנניהו, שבאל, דמלא). ניתן ל"תרגם" כתובות אלו בנוסח הקבלה של האוסטרקון כך:

1. בשת... מגבען לגדד עזריה.
2. בשת... מגבען לגדד, חנניהו, נרא.
3. בשת... מגבען לדמלא, שבאל, חנניהו, נרא.

9) ר' הלוח אצל דירינגר, שם (לעיל הערה 2) עמ' 64.
James B. Pritchard, *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon* (10 פילדלפיה, 1959).

N. Avigad, Some Notes on the Hebrew Inscriptions from Gibeon (11 (Review Article), *IEJ*, 9, 1959, pp. 130 ff.

12) תמונה היא סברתו של טורסיני, שכתובות שומרון נכתבו על גבי כלים שלמים ואינם אוסטרקאות (שם, למעלה הערה 5, עמ' 215). קביעה זו אינה אפשרית, ולו רק לאור העובדה, שחלק ניכר של הכתובות מופיע על גבי שברי קעריות, בעוד שתוכן הכתובות מציין נבל יין או שמן.

צירופים אלה דומים מאוד לכתוב על גבי אוסטרקאות שומרון, ואין ספק, שהדין עם אביגד, הדוחה את סברתו של פריצ'ארד שלפיה מצוינים ברשימה שמות האב, הסב וכיוצא בהם. פירושו של אביגד, שהשמות מציינים "שותפים בעסקי-יין" — ואולי בעלי-כרמים — יכול לחול, ללא קושי, גם על רשימת השמות שבכמה מאוסטרקאות שומרון. גם שם, דומני, אין שמות-אב — כדעה המקובלת — נזכרים כלל וכלל¹³). בסיכום הדברים ניתן לקבוע, שהן בחרסי שומרון והן בכתובות גבעון מציין השם הראשון, המופיע לאחר שם המקום. את הבעל העיקרי, ואילו הבאים אחריו אינם אלא שותפיו, אריסיו או בני-משפחתו.

13) מכאן נראה לי, ששמות, כגון חלץ גדיו (שפורשו כחלץ בן גדיו) או חלץ אפצח (חלץ בן אפצח), חנן בעלא (חנן בן בעלא) וידעיהו אחמלך (ידעיהו בן אחמלך) לא היו קיימים למעשה, ויש לפרש את קטעי הכתובות הנ"ל כ-לחלץ. גדיו; לחלץ. אפצח; לחנן. בעלא; לידעיהו. אחמלך; וכו'. השם הראשון זהה הוא עם אותם השמות המופיעים, בדרך כלל, באוסטרקאות האחרים עם תחילית 'ל'.